

LA DICTADURA DE PRIMO DE RIVERA I LA SEVA INCIDÈNCIA A CATALUNYA*

THE DICTATORSHIP OF PRIMO DE RIVERA AND ITS IMPACT ON CATALONIA

JOSEP M. ROIG ROSICH**
Universitat Rovira i Virgili

Rebut 16 octubre 2023 - Acceptat 18 desembre 2023

RESUM: La Dictadura de Primo de Rivera es pot interpretar com un intent regeneracionista de posar fi a la corrupció del règim de la Restauració, però va finalitzar sent una veritable dictadura militar, populista, nacionalista i corporativista. Es va caracteritzar també per un anticatalanisme radical, dur, opressor, al qual un sector de Catalunya va reaccionar inicialment de manera violenta i, posteriorment, amb una reafirmació cultural i lingüística destacable.

PARAULES CLAU: Dictadura, Primo de Rivera, Catalunya, anticatalanisme.

ABSTRACT: The Dictatorship of Primo de Rivera can be interpreted as a regenerationist attempt to end the corruption of the Restoration regime, but resulted in being a veritable military, populist, nationalist and corporatist dictatorship. It was also characterised by a radical, harsh, oppressive anti-Catalanism, to which a sector of Catalonia reacted initially in a violent way and, later, with an outstanding cultural and linguistic reaffirmation.

KEYWORDS: Dictatorship, Primo de Rivera, Catalonia, anti-Catalanism.

(*) Article redactat amb motiu de la sessió inaugural del curs 2023-2024 de la Societat Catalana d'Estudis Històrics, que tingué lloc el 16 d'octubre de 2023 a l'Institut d'Estudis Catalans, en el marc del simposi *Commemoració del Centenari de la Dictadura de Primo de Rivera*, en el qual varen participar Carles Boix, Oriol Sabaté Domingo i Josep M. Roig Rosich.

(**) jmroigr@gmail.com

I. CARACTERITZACIÓ DE LA DICTADURA

Retòricament, ens podem preguntar: el pronunciament de 1923 significa la fi del segle XIX i l'inici del segle XX? O fou el final de la Dictadura el 1930 el que marca el començament del segle XX? Sigui com sigui, fou una etapa de transició important.

D'una banda, el setembre de 1923 feia 37 anys exactes que no hi havia hagut cap pronunciament militar. L'últim havia estat l'aixecament del general Manuel Villacampa del Castillo el 19 de setembre de 1886. Aquell cop d'estat, progressista i republicà, va fracassar.

Tot i que 37 anys no és un període històricament llarg, aparentment s'havia estroncat aquell intervencionisme de l'exèrcit tan freqüent al segle XIX, però això no vol dir que els militars haguessin deixat de tenir influència en els governs del règim de la Restauració borbònica, sinó que havien optat per un protagonisme més indirecte i per pressionar o estar presents al Govern d'una manera més discreta. I és que, malgrat tot, l'anticonstitucionalisme va continuar latent entre les altes esferes castrenses. A part d'això, tanmateix, la suspensió de garanties constitucionals fou la situació més habitual a Catalunya al llarg del segle XX.

Per altra banda, una altra dada que pot apuntar als antecedents de la Dictadura és que entre 1919 i 1923 hi va haver nou governs (els presidits per Romanones, Maura (2), Sánchez Toca, Allendesalazar (2), Dato, Sánchez Guerra i García Prieto) i nombrosíssimes crisis ministerials. La mitjana de temps per Govern estable, en aquest període, no arriba a cinc mesos. Aquesta fragilitat del poder deteriorava encara més la imatge i representativitat de totes les forces polítiques. El 13 de setembre de 1923 Miguel Primo de Rivera tornarà a intentar un pronunciament, aquesta vegada amb èxit.

El règim instaurat per Antonio Cánovas del Castillo per reintroduir els Borbons al poder, el 1923 estava desacreditat a ulls de tothom. Cap dels darrers governs no havia estat capaç de portar la regeneració sovint promesa i necessària per superar la corrupció, la incapacitat i la feblesa que caracteritzava la política espanyola. Així, la nit del 12 al 13 de setembre el general Primo de Rivera va publicar un *Manifiesto al País y al Ejército españoles*, que significava un veritable pronunciament militar, si bé tot mantenint el rei i la monarquia al seu lloc. En aquest *Manifiesto* expressava la seva voluntat d'acabar amb el terrorisme, el separatisme, els desordres públics i tots els mals que permetia la passivitat del Govern presidit aleshores per Manuel García Prieto i pels anteriors.

També en aquesta ocasió el gabinet no va saber reaccionar activament i va esperar que el Rei —de vacances a Sant Sebastià— cridés el general a Madrid, dos dies més tard, per nomenar-lo president d'un directori militar. La mateixa reacció de passivitat i d'expectació és la que va predominar en la majoria de la població.

El nou règim va tenir una transcendència més gran de la que a primer cop d'ull pot semblar: va implantar una dictadura repressora, va suprimir moltes de les llibertats anteriors, va generar un nacionalisme espanyol, radical i excloent, i va crear importants problemes econòmics. Les seves conseqüències tampoc foren insignificants: la caiguda de la monarquia i la proclamació de la Segona República a tot l'Estat.

Inicialment, aquesta primera dictadura va *qüestionar* les bases de l'Estat conservador de la Restauració i va pretendre ser un revulsiu intentant modernitzar estructures anteriors en proposar la implantació d'un model corporatiu nou.

La seva base doctrinal partia de les forces de dreta clàssiques, és a dir del tradicionalisme, el catolicisme social i el conservadorisme maurista. Alhora voldrà incloure regeneracionistes com alguns tebis demòcrates o els socialistes, o sigui els crítics del règim de la Restauració, els que l'acusaven de corrupció, oligarquia i caciquisme, tal com ho havia definit Joaquín Costa. Amb tot plegat Primo de Rivera liquidarà el parlamentarisme liberal i posarà el poder en mans dels militars, però també de civils antiliberals (Ramiro de Maeztu, Calvo Sotelo, Maura Gamazo, Pemán, José Pemartín).

El plantejament voldrà ser el d'un «cirurgià de ferro» temporal que voldrà fer la «revolució des de dalt» maurista, és a dir un autoritarisme populista, paternalista, corporativista, nacionalista, que vindrà a posar fi a la vella oligarquia politicoeconòmica.

Tot això desembocarà en un conglomerat integrat per l'aristocràcia terratinent, la burgesia mercantil i industrial, l'exèrcit, l'Església... amb grans contradiccions internes, però amb uns elements comuns: perseguir l'anarquisme, buscar la pau social, frenar el separatisme i mantenir la corona —el rei— com a aglutinador.

Així, en el seu discurs podrà parlar de moralització de la vida pública, de la salvació del país, de pau als carrers, d'estat d'excepció breu, per retornar a la legalitat una vegada aconseguits aquests objectius. Això li va permetre el suport de sectors reaccionaris (Església, exèrcit, terratinents) i també d'alguns sectors liberals (industrials, comerciants, classe mitjana burgesa). Aquests sectors

JOSEP M. ROIG ROSICH

entendran que han de cedir part del poder polític a canvi de mantenir el poder econòmic.¹

Si a més hi sumem la guerra del Marroc, les responsabilitats reials, la conjuntura econòmica, el context polític europeu... entendrem aquesta sortida il·legal però dins del mateix règim o sistema monàrquic. No serà una dictadura feixista (tot i que ho va pretendre): no voldrà fer un «Estat nou» (almenys al principi); no generarà un gran moviment de masses; el partit únic —la Unió Patriòtica— va ser un fracàs; Primo de Rivera no tindrà el carisma d'un *jefe*, ni tindrà una ideologia consolidada i va permetre un cert sindicalisme tou (UGT socialista, sindicats catòlics).

El 13 de setembre de 1923 es va criticar més l'etapa anterior que no pas el pronunciament militar. I és que inicialment la Dictadura, com hem dit, només venia a desmuntar les Corts, diputacions, ajuntaments, funcionariat... per *netejar* i després tornar al règim anterior. Però més endavant es voldrà consolidar (directori civil de 1925). Enfortirà i generalitzarà el sometent com una organització paramilitar; potenciarà la Unió Patriòtica cercant la mobilització de les masses; crearà l'Assemblea Nacional Consultiva, etc. Tot plegat per crear una base conservadora protofeixista que serà el precedent del nazifeixisme posterior que farà el que el general Primo de Rivera no va poder aconseguir. De fet, no va aconseguir gairebé cap dels seus propòsits, però va deixar la llavor.

El gest de Primo de Rivera no va constituir una gran sorpresa, en tot cas el que va sorprendre és que en fos ell el protagonista. Durant tot l'estiu de 1923 els rumors i el malestar d'alguns militars s'havia fet evident. La incapacitat del Govern de García Prieto de donar una resposta eficaç a la guerra del Marroc; les responsabilitats assumides pel rei; la corrupció política; el catalanisme creixent i la violència als carrers van crear un ambient favorable a eliminar la política d'alternança dels partits civils pròpia de la Restauració. El mateix Alfons XIII havia manifestat en més d'una ocasió el seu desig d'un govern autoritari en mans dels militars. I per dur a terme un cop d'estat hom pensava en el general Francisco Aguilera, qui va quedar descartat per una discussió violenta als passadissos del Congrés amb Sánchez Guerra, aleshores ministre de Justícia.

Amb el vistiplau, doncs, del rei i comptant amb el suport i la col·laboració de l'anomenat «Cuadrilátero» integrat pels generals José Cavalcanti, Leopoldo

1. Raúl MORODO, «El 18 Brumario espanyol. La dictadura de Primo de Rivera», *Triunfo*, núm. 572, 15 setembre 1973.

Saro, Federico Berenguer i Antonio Dabán (grup que feia un cert temps que conspirava contra el Govern liberal), va imposar el que, segons ell, era «una lletra a noranta dies», és a dir, un règim transitori que donaria pas novament a la legalitat una vegada resolts els principals problemes del país. Primo de Rivera va nomenar un primer directori militar integrat pels generals Adolfo Vallespinosa, Antonio Magaz, Francisco Gómez Jordana i Antonio Mayandía, entre altres.

El nou règim va ser conseqüent amb la seva denominació —dictadura militar—, de la qual no se n'amagava: va declarar l'estat de guerra durant més de dos anys, va prohibir els partits polítics, va suspendre molts drets i llibertats, va reprimir, exiliar, empresonar, multar i perseguir impunement tots els opositors polítics, sindicals i altres; va implantar una censura radical i arbitrària sobre la premsa, el telèfon i el telègraf; va governar de manera personal i autoritària, aspirant a arribar a controlar fins la vida privada dels ciutadans, i va militaritzar pràcticament tots els càrrecs públics.

Sota una aparença frívola, superficial, paternalista, que permetia manifestacions d'humor fàcils («Naipes, mujeres y botella / son el blasón del marqués de Estella»), hi havia un militar dur, opressor i cínic. Sovint s'han assenyalat les nombroses contradiccions del personatge, però probablement no eren fruit de la ingenuïtat o de la improvisació, sinó del fingiment o l'astúcia. Així, tal com hem apuntat, sota una aparença intranscendent podia aplicar mesures dictatorials: per frenar les aspiracions socials prometia corporacions mixtes; per aturar la radicalització de les classes populars, podia enaltir la nació i el nacionalisme espanyol, posant les bases del que després s'anomenaria nacionalcatolicisme (Pàtria i Déu) i així aconseguir el suport de l'Església i l'apropament d'un sector popular confús.

O també, per guanyar-se la voluntat d'un sector benestant català podia proposar pau als carrers i una major autonomia per a Catalunya. S'ha dit que va saber prometre a tothom allò que volia escoltar,² per després fer el que ell creia sense cap mirament. L'engany sobre la població i els dirigents polítics va ser gairebé total i això va comportar la passivitat davant la seva proposta de dictadura militar.

El control de la premsa, la creació d'un partit únic «apolític», la generalització del sometent, una aparença de modernització, l'aprofitament del descrèdit

2. Alejandro QUIROGA (2022), *Miguel Primo de Rivera. Dictadura, populismo y nación*, Barcelona, Ed. Crítica, p. 16.

JOSEP M. ROIG ROSICH

del règim anterior, la crítica al caciquisme i la corrupció, la lluita contra els enemics interns i externs..., tot ho va saber aprofitar per presentar-se com el salvador d'Espanya i el regenerador que necessitava i desitjava el país.

En un balanç final, s'hi pot afegir que va acabar amb la guerra del Marroc (amb l'ajut de França), que va portar la pau social (a un cost humà molt elevat), quan de fet ja ho havien iniciat els governadors civils de Barcelona Salvador Raventós, Francisco Barber i Manuel Portela Valladares. També es pot referir l'intent de millorar la situació de l'economia i l'atur invertint en obra pública, per bé que amb la depreciació internacional de la pesseta, i no gran cosa més.

En aquest terreny econòmic hi ha aspectes contradictoris: hi va haver un creixement econòmic, però els preus van pujar molt més que els sous, van augmentar molt els impostos i la creació de monopolis, com ara la Compañía Telefónica Nacional de España, l'exclusiva de la venda de tabac al nord d'Àfrica a Juan March, o la creació de Campsa. Moltes d'aquestes concessions amagaven una compra-venda de càrrecs i una corrupció nova i escandalosa (l'últim monopoli esmentat era conegut com «Cómo amontonan millones Primo, Sanjurjo y Anido»).

També va tenir una importància notable l'Exposició Internacional de 1929, hereva de la frustrada Exposició de les Indústries Elèctriques projectada per Puig i Cadafalch. Es va modernitzar les comunicacions, es va construir el metro i es va dotar la ciutat de nous equipaments (hospitals, hotels, etc.) i d'àrees lúdiques com el Poble Espanyol.

A partir de 1928, si no abans, Primo de Rivera va anar perdent pràcticament tots els suports que havia tingut inicialment. Començant pel rei i seguint amb un sector dels militars, l'Església, àmbits benestants, estudiants, premsa i gairebé la totalitat de la població a Catalunya, a poc a poc van anar deixant de confiar en ell. Però no va ser un parèntesi. Malgrat la seva curta durada, va posar les bases del feixisme espanyol, d'un nacionalisme excloent i d'un franquisme (amb homes i idees) molt més llarg, cruel i consistent.

2. LA DICTADURA I CATALUNYA

Si hem parlat de nacionalisme espanyolitzador excloent és obvi que una Catalunya amb perfil propi no cabia en aquests plans. De fet, el que Primo i els militars anomenaven «separatisme» fou un factor determinant en el seu pronunciament. És cert que els atemptats preocupaven molt l'Estat i la gent, però

a més de la problemàtica obrera —reprimida molt ràpidament—, la persecució de la llengua i de tot signe de catalanitat va ser un dels objectius preferents al llarg de tota la Dictadura. El fet d'identificar un «enemic intern» (nacionalistes catalans i anarquistes) va afavorir una cohesió interna entorn del dictador.

La resposta de Catalunya a aquesta repressió, primer va prendre formes violentes —atemptat de Garraf, complot de Prats de Molló— i després va evolucionar cap a una reafirmació cultural en àmbits que s'escapaven al dictador. Per la seva estada a Catalunya, Primo de Rivera sabia diferenciar perfectament entre separatisme (minoritari aleshores), regionalisme i autonomisme. Per això dies abans del cop podia prometre descentralització i fins i tot autonomia, i pocs dies després podia reprimir trets essencials com l'ús públic del català o de la senyera, i només es podrà parlar de «província» o «municipi», quedant arraconat el mot «regió». El mateix 13 de setembre deia que «Cataluña no tendrá que sentir nada de nuestro advenimiento al poder»,³ i el 14 insistirà: «He tomado tal amor a Cataluña que lo que más anhelo es servirla».⁴ Aquest «amor» inicialment serà correspost per bona part d'entitats catalanes com les cambres de Comerç i Navegació, l'Institut Agrícola Català de Sant Isidre, el Foment del Treball, etc., com també per diverses personalitats polítiques i econòmiques de Barcelona que el van anar a visitar el dia 13 al matí per donar-li suport.

És incorrecte, tanmateix, generalitzar i afirmar que la Lliga va donar suport al pronunciament. Certament alguns, potser la majoria, ho van veure amb bons ulls, com ara Santiago Güell i López, baró de Güell, Ferran Fabra i Puig, marquès d'Alella, o el mateix Francesc Cambó, per citar uns noms, però d'altres es van mantenir més a l'expectativa. Cosa que no van fer els homes de la Federación Monárquica Autonomista (tot i girar a l'entorn de la Lliga) o els de la Unión Monárquica Nacional, que ho van rebre amb entusiasme. Altres sectors es van mantenir al marge amb indiferència desconfiada o crítica, com ara Acció Catalana, Estat Català o els republicans nacionalistes.

En una reunió els dies 8 i 9 de gener de 1924 es va trencar tota possible col·laboració o diàleg entre el directori i els sectors moderats de Catalunya. De fet, al cap de quatre mesos del cop, l'ambigüitat sobre la política governamental a

3. Citat per PUIG I CADAFALCH al seu article «La Mancomunitat de Catalunya i el dictador», publicat a *La Veu de Catalunya*, 27 de febrer de 1930. També a Manuel RUBIO CABEZA (1974), *Crónica de la Dictadura*, Barcelona, Ed. Nauta, p. 20.

4. *El Día Gráfico*, 14 de setembre de 1923.

Catalunya havia desaparegut i l'anticatalanisme fou l'eix entorn del qual girava l'actuació a terres catalanes. D'una possible entesa amb els sectors econòmics dretans es va passar a un allunyament definitiu i a un increment de la repressió. El plantejament de Primo de Rivera va passar en pocs dies o setmanes d'un cert respecte a les regions a la creació d'un Estat fort, unitari i homogeni.

Ell mateix reconeixeria aquest canvi en una de les seves notes oficieuses en dir que inicialment «Pensaba que el regionalismo histórico, sobre dar ocasión a eficaz, descentralizador y económico sistema administrativo, podía afirmar los lazos de unidad nacional en España. Y porque así pensaba, lo defendía sinceramente», però des del Govern se'n va adonar: «Y en ello está la razón del completo cambio de criterio, que reconstituir desde el poder la región, reforzar su personalidad, exaltar el orgullo diferenciativo entre unas y otras es contribuir a deshacer la gran obra de la unidad nacional, es iniciar la disgregación».⁵

Així va iniciar una escomesa contra la vertebració política, cultural i social de Catalunya. Una desarticulació que va anar des de la dissolució de la Mancomunitat a la persecució de la llengua en els àmbits públics; de la mediatització dels mitjans d'informació catalans al tancament de moltes entitats associatives populars, i amb una especial atenció a l'ensenyament primari per la seva llavor de futur, i a l'Església pel prestigi que podia donar al català en la seva utilització en les prèdiques o en l'ensenyament del catecisme. Una repressió que va anar des de l'anècdota (?) del tancament del camp del Futbol Club Barcelona al desterrament dels membres del Col·legi d'Advocats de Barcelona per negar-se a publicar la *Guia judicial* en castellà.⁶

En aquest intent de descatalanització i desvertebració cultural s'observa, una actuació rigorosa i ben planificada. Apuntem, breument, quines van ser les grans línies mestres:

- a) No reconèixer al català valor útil o significatiu (documentació oficial o pública).
- b) Prohibir-lo en institucions oficials o llocs públics (carrers).

5. Nota oficiosa de Miguel Primo de Rivera, *La Vanguardia*, 22 de març de 1925. També recollida sencera a M. PRIMO DE RIVERA (1929), *El pensamiento de Primo de Rivera. Sus notas, artículos y discursos*, Madrid, Imprenta Artística Sáez Hermanos, p. 102-105.

6. Veure-ho tot amb més detall a Josep M. ROIG (1992), *La dictadura de Primo de Rivera a Catalunya. Un assaig de repressió cultural*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat.

- c) Prohibir-lo en els llocs en els quals el seu ús li pogués conferir prestigi (Església, Col·legi d'Advocats).
- d) Prohibir-lo també en tot el que pogués significar llavor de futur (escoles).
- e) Afavorir les dissensions o la divisió interna pel que fa a la seva incipient normalització (Rivalitat mossèn Alcover - Pompeu Fabra).
- f) Tolerar-lo en els llocs on la seva prohibició hauria pogut comportar greus enfrontaments, però travar o obstaculitzar el seu ús amb mesures indirectes (censura als diaris).
- g) Ambigüitat confusa amb els llibres (per considerar-los minoritaris).
- h) Reduir-lo a usos folklòrics, romàntics, sense valor de futur.

A partir d'això, el dictador va considerar els principals enemics del règim a Catalunya els polítics, els intel·lectuals, la major part del clergat i els sindicalistes. Aquesta desarticulació va anar acompanyada d'una espanyolització de l'espai públic amb manifestacions, adoctrinament i imposició de signes i símbols espanyols, o col·locació de militars en els principals càrrecs públics.

Tanmateix, també és cert que, com a reacció, tota aquesta política va afavorir un enfortiment de la consciència catalanista, que va saber aprofitar les esclertes del règim i es va manifestar en els intents de lluita violenta contra el dictador i el rei, en l'expansió del llibre en català, en el mecenatge cultural de Francesc Cambó o de Rafael Patxot, fins a arribar a una interessada solidaritat d'alguns intel·lectuals castellans.⁷

Tornant al marc de la Dictadura, apuntem unes breus conclusions: amb la seva actitud anticatalana, tant políticament com culturalment, la Dictadura va acabar prestigiant el catalanisme com una lluita o aspiració per a una major llibertat, va augmentar la cohesió social i política a Catalunya, i va potenciar una resposta creadora en el camp de la cultura. Per resumir, a Catalunya es va establir o generar una mena de dialèctica especial que consistia en el següent:

- Enfront dels militars → protagonisme de la societat civil
- Enfront de la Dictadura → democràcia
- Enfront de la monarquia → república
- Enfront del centralisme → autonomia o separatisme

7. J. M. ROIG, *op. cit.*, p. 563-630.

L'esclat democràtic de la Segona República no s'entendria sense aquest episodi dictatorial. No oblidem que qui va aconseguir democràticament el màxim prestigi i suport popular fou Francesc Macià, que era qui s'havia alçat en armes contra la dictadura i la monarquia.

BIBLIOGRAFIA

- BALCELLS, Albert (2013). *Puig i Cadafalch, president de Catalunya i la seva època*. Barcelona: Rafael Dalmau editor.
- BALCELLS, Albert [ed.] (2003). *Puig i Cadafalch i la Catalunya contemporània*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans.
- BALCELLS, Albert; PUJOL, Enric i SABATER, Jordi (1996). *La Mancomunitat de Catalunya i l'autonomia*. Barcelona: Ed. Proa.
- DIVERSOS AUTORS (1984). Dossier «Catalunya i la dictadura de Primo de Rivera», *L'Avenç*, núm. 72 (juny).
- JARDÍ, Enric (1975). *Puig i Cadafalch, arquitecte, polític i historiador de l'art*. Barcelona: Ed. Ariel.
- PERUCHO, Artur (1930). *Catalunya sota la Dictadura*. Barcelona: Ed. Proa.
- PUIG I CADAVALCH, Josep (2003). *Memòries*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- QUIROGA, Alejandro (2022). *Miguel Primo de Rivera. Dictadura, populismo y nación*. Barcelona: Ed. Crítica.
- RIQUER, Borja de (2022). *Francesc Cambó. L'últim retrat*. Barcelona: Edicions 62.
- ROIG ROSICH, Josep M. (1992). *La dictadura de Primo de Rivera a Catalunya. Un assaig de repressió cultural*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.